

Ф. М. ЛЕВОН

Національний ботанічний сад ім. М. М. Гришка НАН України
Україна, 01014 м. Київ, вул Тимірязєвська, 1

ПРОФЕСОР С.І. КУЗНЕЦОВ. ЖИТТЯ, ПОВ'ЯЗАНЕ З ЛІСОМ, БОТАНІЧНИМИ САДАМИ, ПАРКАМИ, ОЗЕЛЕНЕННЯМ

Висвітлено основні етапи наукової діяльності професора С.І. Кузнецова.

С.І. Кузнецов

Сергій Іванович Кузнецов народився 15 липня 1937 р. у родині службовця в Києві. По закінченні в 1955 р. середньої школи почав трудову діяльність: до середини 1956 р. працював робітником в Інституті лісу АН УРСР, до 1958 р. — лаборантом в Інституті ботаніки АН УРСР, який тоді очолював проф. Є.М. Кондратюк.

У 1955 р. заочно, а з 1958 р. — на стаціонарі навчався на лісгосподарському факультеті Української сільськогосподарської академії, яку закінчив у 1962 р., отримавши

кваліфікацію інженера лісового господарства. Того ж року його направили на роботу у Цілинний край Казахської РСР, і з осені 1962 р. до весни 1965 р. він працював у Чалдайському мехлісгоспі Павлодарської області на посаді інженера охорони та захисту лісу.

Наукова діяльність професора С.І. Кузнецова розпочалася навесні 1965 р., коли він вступив до аспірантури Нікітського ботанічного саду ВАСГНІЛ (відділ дендрології та декоративного садівництва). Під керівництвом канд. с.-г. наук Г.Д. Ярославцева він написав і успішно захистив в Українській сільськогосподарській академії кандидатську дисертаційну роботу на тему: "Культура кедров (*Cedrus Treu*) в Криму". Після закінчення аспірантури працював спочатку молодшим, а з 1972 по 1979 р. — старшим науковим співробітником і за сумісництвом завідувачем дендрарію у відділі дендрології та декоративного садівництва Нікітського ботанічного саду. В 1970–1977 рр. брав участь в експедиціях на Чорноморське узбережжя Кавказу, а також в Азербайджан, Вірменію, Краснодарський та Ставропольський край РРФСР, а в 1978 р. — в Болгарію для збагачення колекції декоративних деревних рослин та вивчення лісових культур з участю південних інтродуцентів. У результаті спільних робіт із Всесоюзним інститутом лісової генетики та селекції (Воронеж), Абхазькою лісовою дослідною станцією (Сухумі) було підготовлено рекомендації з розведення швидкоростучих господарсько-цінних інтродукованих деревних рослин у субтропі-

ках СРСР. За період роботи в Нікитському ботанічному саду С.І. Кузнецов інтродукував новий вид *Cedrus brevifolia* Henry, декілька видів східноазійських ялин та інші види деревних рослин, взяв участь у реконструкції окремих ділянок Саду.

У Центральному республіканському ботанічному саду АН УРСР (нині — Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України) Сергій Іванович працює з липня 1979 р.: спочатку старшим науковим співробітником відділу дендрології та паркознавства, у 1981–1993 рр. — завідувачем відділу зеленого будівництва та паркознавства, а з 1994 р. — завідувачем відділу дендрології та паркознавства. З січня 1996 по червень 2001 р. за сумісництвом виконував обов'язки заступника директора з наукової роботи (зелене будівництво).

С.І. Кузнецов сформувався як самостійний дослідник під впливом праць та особистості академіків Н.І. Вавилова, А.М. Гродзінського, члена-кореспондента АН УРСР Є.М. Кондратюка, докторів наук М.А. Кохна, О.Л. Липи, В.І. Некрасова, Л.Ф. Правдіна, Л.І. Рубцова, Г.Д. Ярославцева, канд. с.-г. наук О.М. Корміліцина та інших вчених з ботанічних інститутів, садів, лісових інститутів, станцій, спеціалістів ландшафтного дизайну, з якими він співпрацював.

Очолити відділ дендрології та паркознавства, С.І. Кузнецов продовжив роботу своїх попередників — О.Л. Липи, Л.І. Рубцова, І.І. Гордієнка, М.А. Кохна — з розробки теоретичних основ інтродукції деревних рослин, вивчення їхніх біоекологічних особливостей, способів розмноження, формування колекцій дендрарію та подальшого їх розвитку, підготовки наукових кадрів для відділу.

Під керівництвом С.І. Кузнецова виконано 6 науково-дослідних тем, присвячених створенню нових ботанічних садів, розробці біолого-ландшафтних основ формування ботанічних садів та реконструкції старовинних парків, насаджень інших історико-культурних місць, наукових основ збереження, формування генофонду культурної дендрофлори в колекційних і паркових насадженнях, мобілізації світових

декоративних дендрологічних ресурсів для потреб народного господарства України. За цей період колекційний фонд дендрарію було збільшено з 1005 до 1149 таксонів, проаналізовано таксономічний склад колекцій, географічне походження інтродуцентів, приналежність до життєвих форм, інтродукційну ємність ділянок, причини випадання рослин окремих видів.

Результати цих досліджень викладено в понад 240 наукових працях у галузі дендрології, ландшафтного будівництва, паркознавства, лісокультурної справи, у тому числі 10 монографіях з практичних питань інтродукції і культури деревних рослин автором або співавтором яких є Сергій Іванович. За його науковою редакцією опубліковано понад 30 наукових праць. За 44-річний період наукової роботи С.І. Кузнецов зарекомендував себе як авторитетний вчений в Україні і за її межами в галузі дендрології, паркознавства, зеленого будівництва. Особливу увагу він приділяв становленню паркознавства як біологічної основи паркобудівництва та навчальної дисципліни. Результати його досліджень (книги, рекомендації) експонувалися на Виставці досягнень народного господарства СРСР у 1977, 1986 рр. та на ВДНГ УРСР у 1984 р.

У 1988–1990 рр. С.І. Кузнецов був керівником теми з двостороннього співробітництва між Центральним ботанічним садом АН України та Празьким ботанічним садом.

У 1990 р. Сергій Іванович захистив докторську дисертацію на тему: "Основы интенсивной интродукции хвойных Древнего Средиземья на юге СССР (на примере видов рода *Cedrus* Trew)". З 1992 р. С.І. Кузнецов — професор із спеціальності "лісові культури, селекція, насінництво та озеленення міст".

Основним напрямом наукової діяльності С.І. Кузнецова є опрацювання біологічних основ зеленого будівництва за аналізом сучасного дендрологічного складу паркових насаджень, даних про екологічні та декоративні властивості найважливіших деревних порід, насамперед хвойних, розробка концепції мобілізації декоративних деревних рослинних ресурсів у сучасних умовах, роз-

витку ботанічних садів та відновлення старовинних парків України як синтезу природного середовища та культурної спадщини.

З перших днів своєї роботи у ЦРБС АН України С.І. Кузнецов надавав методичну допомогу у відновлювальних і реконструктивних роботах у дендрологічних парках "Олександрія", "Софіївка", "Тростянець", а також брав участь у підготовці наукових кадрів для них.

Наприкінці ХХ ст. інтенсивний розвиток робіт з озеленення міст різних категорій, створення нових парків, поліпшення декоративності існуючих насаджень, відновлення ландшафтних парків потребував активної участі науковців. Тому у 1982–1990 рр. С.І. Кузнецову було доручено керівництво Цільовою міською комплексною науково-технічною програмою — "Оздоровлення навколишнього середовища м. Києва (розділ "Раціоналізація зелених насаджень)". Сергій Іванович разом з науковцями відділу підготував рекомендації з формування зелених насаджень при пам'ятках Київської Русі (на прикладі м. Києва), розробив концепцію розвитку ботанічних садів та відродження старовинних парків України, формування основних типів експозицій у ботанічних садах і дендропарках. У 1998 р. С.І. Кузнецов у співавторстві з Ф.М. Леоном та В.В. Пушкарем (Державний інститут житлово-комунального господарства) видав "Порайонний асортимент дерев та кущів України", що сприяло поліпшенню робіт у зеленому господарстві в нашій країні.

Сергій Іванович взяв участь у роботі двох конференцій, присвячених вивченню історії, сучасного стану та реконструкції старовинних парків в Україні та Польщі (Болестрашице, 1995; Умань та Ланцут, 1999). У 2001 р. Український державний лісотехнічний університет організував у Львові міжнародну конференцію на тему "Міські сади і парки: минуле, сучасне і майбутнє", в якій С.І. Кузнецов взяв активну участь. З того часу він став приділяти основну увагу актуальним проблемам озеленення міст в Україні: збагаченню міських насаджень новими видами і формами де-

Завідувач відділу дендрології та декоративного садівництва Нікітського ботанічного саду канд. с.-г. наук О.М. Корміліцин та ст. наук. співр., канд. с.-г. наук С.І. Кузнецов. 1978 р.

ревних рослин, організації служби моніторингу за зеленими насадженнями та ґрунтовими умовами, посиленню служби санітарного захисту, особливо щодо омели, розробці програми консервації, реставрації, реконструкції парків, ботанічних садів та дендропарків.

Сергій Іванович приділяє також велику увагу вивченню особливостей регіональної дендрофлори України. Під його керівництвом проведено вивчення аборигенної та культивованої дендрофлори Волино-Поділля (В.М. Черняк та Л.О. Коцун), Кам'янецького Придністров'я (Л.П. Казімірова), Києва (В.В. Пушкар та В.Ф. Пилипчук), Одеси (В.В. Немерцалов), Чернігівського Полісся (Т.О. Грановська), східної частини Південного берега Криму (І.Л. Потапенко), Середнього Придніпров'я (О.В. Спрягайло).

На початку ХХІ ст. С.І. Кузнецов продовжував розробляти концепцію мобілізації світових дендрологічних ресурсів для інтродукції в Україні. Ще в 1973 р. він розглядав популяційний підхід в інтродукції як розвиток на новій теоретичній основі (вчення про популяцію) вавилівського диференційного ботаніко-географічного методу вивчення вихідного матеріалу найважливіших культивованих рос-

лин. На думку С.І. Кузнецова, значну роль при інтродукції деревних рослин відіграють не тільки природно-історичні, а і соціальні умови, які впливають на неї через культурно-історичний, техногенний та господарський фактори, і визначив два стратегічні напрями мобілізації деревних рослинних ресурсів на перші десятиріччя ХХІ ст.

Із середини 80-х років минулого століття С.І. Кузнецов розпочав педагогічну діяльність. Так, з 1986 по 1991 р. в Інституті підвищення кваліфікації керівних працівників і спеціалістів Міністерства житлово-комунального господарства України він щорічно читав курс лекцій, присвячених новітнім досягненням у галузі зеленого будівництва, а також разом із співробітниками цього інституту брав участь у підготовці методичних рекомендацій для слухачів-архітекторів і спеціалістів зеленого будівництва.

Ще на початку 1980-х років С.І. Кузнецов почав керувати роботами аспірантів за спеціальностями "Ботаніка" та "Лісові культури, селекція, насінництво та озеленення міст". Він підготував 19 кандидатів та одного доктора наук, які нині працюють у Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка (кандидати біологічних наук Ю.О. Клименко, І.С. Маринич, В.Ф. Пилипчук, Т.С. Счепіцька, О.П. Похильченко), у Національному університеті біоресурсів і природокористування України (кандидати біологічних наук О.О. Демченко і С. І. Слюсар, кандидати сільськогосподарських наук О.А. Суханова, А.А. Дзиба, О.М. Багацька), в інших вищих навчальних закладах України (канд. с.-г. наук В.В. Пушкар, кандидати біологічних наук Л.П. Казімірова, Л.О. Коцун, В.В. Немерцалов, д-р біол. наук В.М. Черняк), на виробництві (канд. біол. наук Л.А. Козак, канд. с.-г. наук Г.О. Миронова), в Карадазькому заповіднику (канд. біол. наук І.Л. Потапенко), в Нікітському ботанічному саду (канд. с.-г. наук В.С. Кузнецов). Нині під науковим керівництвом Сергія Івановича готують кандидатські дисертації один аспірант і п'ять здобувачів. С.І. Кузнецов підготував і вперше почав викладати з 2002 р. курс для магіс-

трів "Паркознавство" в Національному аграрному університеті (Інститут лісового і садово-паркового господарства), Державній академії керівних кадрів культури і мистецтв (Інститут ландшафтного дизайну) та Інституті реклами (спеціалізація — дизайн ландшафту).

Сергій Іванович Кузнецов є членом двох спеціалізованих вчених рад із захисту докторських дисертацій: в Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка — за спеціальністю "03.00.05-ботаніка" та в Національному університеті біоресурсів і природокористування України — за спеціальністю "06.03.01-лісові культури та фітомеліорація". Багато років він також є членом бюро Ради ботанічних садів України та редакційної колегії журналу "Інтродукція рослин".

С.І. Кузнецов брав участь у роботі понад 150 міжнародних, всесоюзних та всеукраїнських з'їздів, конференцій, симпозіумів, семінарів.

Список основних наукових праць С.І. Кузнецова

1. *Кузнецов С.И.* Отбор лучших форм кедрa в Крыму // Тез. докл. III науч. конф. молод. исслед. — К.: Наук. думка, 1967. — С. 25–27.
2. *Кузнецов С.И.* Полиморфизм кедров в культуре на юге СССР // Бюл. Гос. Никит. ботан. сада. — 1971. — Вып. 1 (15). — С. 11–15.
3. *Ярославцев Г.Д., Кузнецов С.И.* Деревья и кустарники для озеленения на юге СССР. Их биология и экология. Хвойные породы // Тр. Гос. Никит. ботан. сада. — 1971. — 50, вып. 1. — С. 7–47.
4. *Кормилицын А.М., Кузнецов С.И.* Подбор исходного материала на уровне видовых комплексов при интродукции древесных растений // Бюл. ГБС. — 1973 — Вып. 90. — С. 3–9.
5. *Кузнецов С.И.* О подборе исходного материала для интродукции древесных пород на уровне их популяций // Прикладная ботаника и интродукция растений. — М.: Наука, 1973. — С. 39–44.
6. *Ярославцев Г.Д., Булыгин Н.Е., Кузнецов С.И., Захаренко Г.С.* Фенологические наблюдения над хвойными: Метод. рекомендации. — Ялта: Б. и., 1973. — 48 с.
7. *Кузнецов С.И., Ярославцев Г.Д.* Кедрy (Cedrus) и их лесные культуры на юге СССР // Тр. Гос. Никит. ботан. сада. — 1974. — 63. — С. 57–91.
8. *Кузнецов С.И., Ругузов Т.А.* Методические рекомендации по фенотипической оценке хвойных при интродукции на юге СССР. — Ялта: Б. и., 1976. — 20 с.

9. Кузнецов С.І. Рекомендации по разведению быстрорастущих хозяйственно-ценных интродуцированных древесных пород в субтропиках СССР (Раздел 4.4. Кедр гималайский и атласский). — Воронеж: Б. и., 1977. — С. 31–33.

10. Кузнецов С.І. Исходный материал хвойных растений для интродукции в субаридных условиях юга СССР (на примере Горного Крыма) // Тр. Гос. Никит. ботан. сада. — 1979. — 77. — С. 49–55.

11. Кожно М.А., Кузнецов С.І., Дорошенко О.К., Пасічний А.О. Основні принципи добору й оцінки територій для ботанічних садів і парків в Українській РСР // Вісн. АН УРСР. — 1981. — № 8. — С. 77–79.

12. Кожно М.А., Кузнецов С.І., Дорошенко О.К., Чуприна П.Я., Пасічний А.О. Дендрофлора міст півдня України // Укр. ботан. журн. — 1983. — 40, № 5. — С. 12–14.

13. Кузнецов С.І. Основы интродукции и культуры хвойных Древнего Средиземноморья на Украине и в других регионах юга СССР. — К.: Наук. думка, 1984. — 124 с.

14. Казимилова Р.Н., Кузнецов С.І. Влияние эдафических условий на рост кедров в Крыму // Бюл. ГБС. — 1984. — Вып. 132. — С. 41–45.

15. Кузнецов С.І., Чуприна П.Я., Подгорный Ю.К., Захаренко Г.С., Логгинов В.Б., Матяш В.В., Балабушка В.К. Деревья и кустарники, культивируемые в Украинской ССР. Голосеменные. — К.: Наук. думка, 1985. — 200 с.

16. Захаренко Г.С., Кузнецов С.І., Максимов А.П. Интродукция кедров короткохвойного в СССР // Бюл. Гос. Никит. ботан. сада. — 1985. — Вып. 58. — С. 12–17.

17. Акимов Ю.А., Кузнецов С.І. О фитонцидных свойствах кедров гималайского // Бюл. ГБС. — 1988. — Вып. 147. — С. 45–49.

18. Кузнецов С.І. Основы интенсивной интродукции хвойных Древнего Средиземья на юге СССР (на примере видов рода *Cedrus Trew*): Авт. дис. ... д-ра биол. наук. — К., 1990. — 24 с.

19. Успенская Н.Д., Клименко Ю.А., Кузнецов С.І., Давыденко И.А. Формирование зеленых насаждений при памятниках Древней Руси. — К.: Наук. думка, 1991. — 118 с.

20. Миронова Г.А., Кузнецов С.І., Галушко Р.В., Казимилова Р.Н. Рекомендации по биологической оценке парковых насаждений. — К.: Б. и., 1992. — 12 с.

21. Кузнецов С.І., Клименко Ю.А., Миронова Г.А. и др. Формирование основных типов экспозиций в ботанических садах и дендропарках. — К.: Наук. думка, 1994. — 200 с.

22. Червченко Т.М., Кузнецов С.І. Про концепцію розвитку ботанічних садів і відродження старовинних парків в Україні // Ойкумена. — 1995. — № 1-2. — С. 5–9.

ISSN 1605-6574. Інтродукція рослин, 2010, № 2

23. Пушкар В.В., Кузнецов С.І., Левон Ф.М. Районний асортимент дерев та кущів України. — К.: Б. в., 1999. — 200 с.

24. Кузнецов С.І. Хвойные в старинных парках Украины (история, современное состояние, перспективы) // Інтродукція рослин. — 2000. — № 2. — С. 19–23.

25. Левон Ф.М., Кузнецов С.І. Загальні сьогоденні проблеми озеленення міст в Україні (на прикладі м. Києва) // Наук. вісн. Укр. Держ. лісотехн. ун-ту. — 2001. — Вип. 11.5. — С. 226–230.

26. Кузнецов С.І. Рід *Cedrus Trew* — Кедр // Дендрофлора України. Дикорослі та культивовані дерева й кущі. Голонасінні: Довідник. — К.: Вища шк., 2001. — С. 96–100.

27. Кузнецов С.І., Клименко Ю.О. Паркознавство як біоекологічна основа паркобудівництва // Інтродукція рослин. — 2003. — № 1-2. — С. 131–141.

28. Пушкар В.В., Кузнецов С.І. Основні принципи і прийоми побудови композицій з використанням хвойних: Навч. посіб. — К.: ДААКККіМ, 2005. — 176 с.

29. Кожно М.А., Кузнецов С.І. Методичні рекомендації щодо добору дерев та кущів для інтродукції в Україні. — К.: Фітосоціоцентр, 2005. — 48 с.

30. Левон Ф.М., Кузнецов С.І. Концептуальні аспекти формування міських зелених насаджень у сучасних умовах // Інтродукція рослин. — 2006. — № 4. — С. 53–57.

31. Слюсар С.І., Кузнецов С.І. Інтродукція таксодієвих (*Taxodiaceae* F.W. Neger) в Лісостепу України. — К.: Вид. центр НАУ, 2008. — 154 с.

Рекомендував до друку П.А. Мороз

Ф.М. Левон

Национальный ботанический сад им. Н.Н. Гришко НАН Украины, Украина, г. Киев

ПРОФЕСОР С.І. КУЗНЕЦОВ. ЖИЗНЬ, СВ'ЯЗАННА С ЛЕСОМ, БОТАНИЧЕСКИМИ САДАМИ, ПАРКАМИ, ОЗЕЛЕНЕНИЕМ

Освещены основные этапы научной деятельности профессора С.І. Кузнецова.

F.M. Levon

M.M. Gryshko National Botanical Gardens, National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Kyiv

PROFESSOR S.I. KUZNETSOV. THE LIFE DEVOTE TO THE FORESTS, BOTANICAL GARDENS, PARKS, PLANTINGS

Main moments of the scientific activity of professor of S.I. Kuznetsov are elucidate.